

AZ ÉRETT OROSZ KÖZÉPKOR ÚJ MŰVÉSZI LÁTÁSMÓDJA

NAGY ERZSÉBET

A XIV—XV. század egész Európában a kulturális fellendülés kora. Oroszországban is ekkor bontakozott ki a nemzeti kultúra, az egységes orosz nemzeti állam kialakulásával párhuzamosan. Az európai nemzeti kultúrák kialakulása kapcsolatban van az új korszakstílust jelentő, alapjaiban antifeudális, emberközpontú reneszánsz kultúrát előrevetítő jelenségekkel. Kelet-Európában a kulturális fellendülés, az új áramlatok, tendenciák viszont még nem a humanista mozgalom kialakulását jelzik, hisz túlságosan összefüggtek még a vallással [1]. Bár mindez a középkor keretein belül marad, s nem jelent új irodalmi irányzatot és stíluskorszakot, a XIV—XV. századi Oroszországban új irodalmi ízlés, új művészi látásmód alakul ki, mely meghatározza a kor irodalmi alkotásainak tartalmát és formáját.

Fokozódik az érdeklődés az emberi személyiség, az ember belső élete és individuális élményei iránt. Máshogy látják az embert, máshogy értékelik tetteit, cselekedeteit. Új élethelyzetekben mutatják be, kiszélesítve az ábrázolás témáit. Új szemmel néznek a természetre is, mint a hős környezetére, s leírásának gazdagodása is az emberábrázolás érzékenyebbé válását segíti elő. Ezek az új eszmék és új témák egy új, a hészükhaszták neoplatonikus teológiai nézetein alapuló szóvirágos irodalmi stílussal kapcsolódnak össze, az „ékes szófűzéssel” [2]. Az „ékes szófűzés”, vagy „szópók-háló” olyan filozófiai nézetek irodalmi tükröződése, melyek szerint a megismerés a világnak a nyelv eszközeivel való kifejezése, a szó és a lényeg elválaszthatatlanságára alapozva. Így ez az új stílus a tartalmi kifejezés mélységén túl különös figyelmet fordít az irodalmi művek formájára.

Minden korszakban és irodalmi stílusban bizonyos műfajok jobban tükrözik az adott kor és stílus sajátosságait. A XIV—XV. században ilyen tipikus műfaj volt a hagiográfia, a szentek életrajza. A szentek legendáiban jelentkező legszembetűnőbbben az új emberfelfogás és emberábrázolás tartalmi-formai vonásai, a korból következő korlátaival együtt.

Az új irodalmi ízlés és látásmód legkiemelkedőbb alkotása a Tróica-Szergijev kolostor szerzetes-írójának, Jepifanyij Premudrijnak, azaz Bölcs Jepifanyijnak két legendája. A kor új művészi felfogásának illusztrálására viszont nem sokat elemzett művét, a „Permi Szent István legendáját” választjuk, mely az absztraktságig fokozva állítja eléink az új ideális egyházi ember típusát, az ékes szófűzés legmagasabbrendű példáját adva. A behatóbban még nem tanulmányozott „Szergij Radoneysszkij legendáját” mutatjuk be, melyben a kor új művészi látásmódja — az emberhez való új viszonyulás, ábrázolásának új témái és eszközei — különös szemléletességgel jelenik meg, túllépve a középkori absztraháló tendenciákon.

„Szergij Radoneysszkij legendája” főleg XVI—XVII. századi másolatokban maradt fenn. A XV. századi másolat különös ritkaság, mint az Undolszkij féle kézirat (N 370.), melynek első lapjai az előszóval és a legenda elejével elvesztek [3]. A le-

genda különböző másolataival Tyihonravov [4] és Jablonszkij [5] foglalkozik behatóan. Munkáik alapján ZUBOV közöl összefoglaló cikket a redakciók eredetiségéről [6]. LIHACSOV leszögezi, hogy a legenda egyes másolatait nem tanulmányozták eléggé, s ZUBOV cikke csak a publikált szövegeken alapul, és kevésbé viszi tovább a kérdés eldöntését [6]. Így elemzéseinél LIHACSOV is — a többi kutatóhoz hasonlóan — a Leonyid féle, Jablonszkij munkájában E-vel jelölt ún. „kiterjedt” redakciót veszi alapul, mely a különböző másolatok kompillációja.

Bár munkánknak nem feladata a redakciók eredetiségének és elsődlegességének vizsgálata, kételkedünk az E redakció konvencionális alkalmazásának helyességében az elemzések során. Minden későbbi másolat óhatatlanul magán viseli korának jegyeit is, s bár tartalmazza az eredeti részeket, nem szabad egységes egésznek tekinteni, mely megbízhatóan mutatja a szerző és kora ábrázolásának, látásmódjának és stílusának eszközeit. Így elemzésünkben nemcsak az E redakciót vesszük figyelembe, hanem vizsgáljuk (utalva Jablonszkij betűjeleivel a másolatokra) az A és a B redakciót is, melyek eredetiként jöhetnek számításba. Megkíséréljük a valóban Jepifanyijhoz visszavezethető, több másolatban is megtalálható részek kikeresését, s ennek alapján a kor emberábrázolása tartalmi-formai vonásainak bemutatását. [8]

A legendában három irodalmi portrét látunk. Az első Szerгий ifjúságához kapcsolódik, a második apáttá választásának időszakához, a harmadik portré pedig a XIV. század 60-as éveitől kezdődően, mint a Moszkvai nagyfejedelemség egyik nagy személyiségét ábrázolja.

Szerгий már kora gyermekkorában a hészükhazmus tanításának megfelelően „Isten által kiválasztott edény”, a „szentháromság lakhelye és szolgálója”. Ezt bizonyítja, hogy a templomban még mint magzat, háromszor kiáltott föl anyja méhében az istentisztelet alatt, a nép jelenlétében. A szigorú hészükhazma nézetek jellemzik ifjúkorát is, amikor bátyjával a pusztai magány hallgatója, szemlélődő, minden nélkülözést tűrő életét választja. Sokáig nem fogadja el az apáti méltóságot, megőrizni akarván magas erkölcsi ideáljainak tisztaságát, és méltatlannak érezve magát erre a tisztségre. Apátként is az egyszerű szerzetes életét éli. Keményen dolgozik, s megköveteli a szerzetesek szigorú életrendjét, az elmélyedt magányos elmélkedést, lelki tisztaságot, és az aktív tevékenységgel elért önmegvalósítást hirdeti. A belső, elképzelt, földi paradicsom harcosa ő is, mint a tveri püspök, Fedor Dobrij. Ideáljai a közösségi kolostori renden és az emberi önmegvalósításon alapulnak. A harmadik portréban Jepifanyij leírja hőse cselekedeteit, és jellemzését újabb tulajdonságokkal egészíti ki. Közéleti tevékenységét erényeivel kivívott óriási tekintélye jellemzi: Alekszij metropolita megbízásából új közösségi kolostorokat szervez, számos diplomáciai megbízatást teljesít, Dmitrij Donszkij nagyfejedelem tőle kér áldást és biztatást a Kulikovói csata előtt. 1365-ben neki sikerül megszüntetni a hercegi belviszályokat Nyizsnij Novgorodban, a templomok bezárásával. 1385-ben pedig részvételével kötik meg a békét Oleg Rjazanszkij herceggel. Emellett a metropolita tisztségét ugyanúgy elutasítja, mint korábban az apáti méltóságot.

Jepifanyij tehát mélyen átszellemült és minden segítségre kész személyiségként igyekszik bemutatni hőseit. „Belső” portrét adva, Szerгий személyisége lényegének, egyszerű ember voltát bizonyító belső világának, erkölcsi tulajdonságainak feltárására törekszik, mely meghatározza jellemét és cselekvési módját. Közvetlen lírizmus, az érzelmek melegsége és a finom pszichológiai megfigyelések jellemzik emberábrázolását. Nagy számban fordulnak elő a mindennapi élethez közelálló epizódok, különösen a család témája.

Az emberi személyiség iránti nagyobb figyelem mellett a legenda legszembe-tűnőbb sajátossága a gazdagabb tényszerű közlések sora és a több élő vonás. Ennek

oka a szerző idősebb volta, közeli ismeretsége hőseivel, és az élő szemtanúk nagy száma. A több tény és dokumentumszerű kifejtést többszöri ismétléssel fokozza, állandóan szemtanúkra hivatkozva. Megjelenik az embert körülvevő táj gyakori leírása, a jellemzés egyik eszközeként. Nyelvezetét a második legendához képest mérsekeltebb retorizmus, a visszafogottabb szófüzés jellemzi. Néhol kifejezően egyszerű, máshol hajlékonyan pompázatos. A dicsérő szópókhálók mellett köznyelvi szavak is gyakran előfordulnak, láthatóan tudatos alkalmazásban, a többi fogással együtt az emberábrázolás elmélyítését szolgálva. Vegyük sorra ezeket a fogásokat.

Jepifanyij hőse életének tehát tényekben gazdag leírását adja, a kronológiát nem évszámokkal, hanem a cselekménnyel, az események egymásutániságával jelölve, mint a népi elbeszélések. Így ez a legenda sokkal eseménydúsabb, nem annyira elvont, mint ahogy ez a hagiográfiára jellemző, és ahogy a szerző másik alkotásában, a „Permi Szent István legendájá”-ban is láthatjuk. Ugyanakkor hőse életének minden esemény után megáll az elbeszélésben, s a kor új stílusának, az „ékes szófüzésnek” nyelvi fogásaival összefoglaló, értékelő, magyarázó jellemzést az élete adott állomásán Szergijről. Hőszábrázolásának különböző módjai és eszközei tehát szoros kapcsolatban vannak a cselekménnyel, a hős cselekedeteivel. Az emberábrázolás e módja hészűkhazmus Oroszországban Grégoriosz Színaitész által terjesztett tanát illusztrálja, mely szerint az emberi változás, a jellem, a tulajdonságok fejlődése nem metafizikai tényező, hanem szubjektív faktor, az ember szabad akaratából választott aktív tevékenység (mind testi, mind lelki munka) eredménye [9]. Ez a tudatosnak tűnő jellemzési mód végigvonul az egész legendán.

A Radonyeysze költözés körülményeinek részletezése után például így jellemez, azonos szavak fűzésére építve: „Ez a legdicsőbb ifjú, a legdicsőbb apának fia, akiről a beszéd szól, aki igazlelkű és igazhitű szülőktől született, mint jó tőnek jó ága nőtt fel, e jó tő minden érdemét megtestesítve magában” (A: 73. o., B: 5. o., E: 290. o.).

A cselekmény kifejtésekor Jepifanyij az eseményekkel jellemez. A cselekményből vonja le megállapításait akkor is, amikor részletesen elbeszéli egy földműves látogatását, aki „messziről jött a dicső férfiút, Szergijt látni sok tiszteletben, dicsőségben, nagyságban” (A: 108. o., B: 37., E: 354. o.). Az egyszerű, kopott ruhájában kapáló Szergijt látva nem hiszi el, hogy ő a szent. Nevetni kezd, utálkozik, de Szergij mégis megkülönböztetett figyelembe részesíti. A történetből Jepifanyij máris levonja a hőse jellemére vonatkozó következtetést: „Ez az eset megérteti, milyen hatalmas szelídség (egyszerűség és nem képmutató szeretet) lakozott Szergijben, hogy egy ilyen szántóvetőt, tiszteletlent, aki helytelenkedett és utálkozott, mértéken felül szeretett: mert amennyire a büszkék a tisztelgéseknek és dicsőítéseknek örvendeznek, annyira örvendenek a szelídek a megalázásuknak és elítélésüknek” (A: 111. o., B: 38. o., E: 356. o.).

Hogy Szergij bemutatott csendes szelídsége és egyszerűsége mögött mégis mennyi tekintély van, azt az értékelő jellemzés után a cselekmény további kifejtésével bizonyítja. Tehát cselekménnyel jellemez, majd jellemzését a cselekmény továbbfűzésével újból aláhúzza. Míg Szergij a hitetlenkedő szántóvetőt tisztelettel és szeretettel maga mellé ülteti és megvendégeli, egy herceg érkezik díszes kísérettel, aki „már messziről földig hajolt Szergij előtt, s Szergij megáldotta őt; és összecsókolóztak, és csak ők ketten ültek le, a többiek álltak” (A: 109. o., B: 39., E: 356. o.). Jepifanyij a szántóvető és a herceg viselkedését ellentétbe állítva mutatja be Szergij emberi egyszerűségével, szerénységével, álhatatosságával, hithűségével, megbocsájtani tudásával kivívott óriási tekintélyét.

Az idézett rész egyértelműen illusztrálja a földműves jellemét is, de Jepifanyij még beszéddel is jellemezti: „Én profétát jöttem látni, ti meg egyszerű embert,

egy árvát mutattok nekem. ...Az emberben, akit szegénységében megmutattatok, semmit sem látok — sem tiszteletet, sem nagyságot, sem dicsőséget, sem szép és drága ruhát, sem neki szolgáló ifjakat, sem szolgák sokaságát...” (A: 108—109. o., B: 37. o., E: 356. o.). Az „ékes szófüzére” jellemző felsorolás a „sem” tagadó szó kiemelésére épül, állandó ismétlődése ritmust ad a szövegnek. De ezzel két jellemzést ad egyszerre: nemcsak a földműves hitetlenségét, felületességét és lelki rövidlátását mutatja be, hanem Szergij egyszerűségét is. Szent idézettel is aláhúzza jellemzését: „...ahogy szent Szirák mondotta: Az ember az arcba néz, Isten pedig a szívbe lát” (csak E). Majd a szerző saját szavaival összegez: „Ez a szántóvető a külső dolgokat látta, nem a belsőket...” (A: 109. o., B: 37. o., E: 354. o.). A hős kiemelkedő erkölcsi tulajdonságait, emberi magatartását, lelki tisztaságát és tisztánlátását illusztrálja ez a rész. Ugyanakkor feltárja a szerző alkotó módszerét és művészi célját is: ez a korra jellemző „belső ember” feltárása, egy belső portré megrajzolása a cselekmény ezt bizonyító eseményeinek részletezésével, valamint az „ékes szófüzés” nyelvi fogásai-val.

A cselekmény minden mozzanatát követő magyarázó-értékelő jellemzésekben megtaláljuk az „ékes szófüzés” szónoki stilisztikai fogásának, az amplifikációnak (lat. kiterjesztés, kiszélesítés) minden fajtáját: felsorolásokat, jelzőhalmazt, egyazon szó, jelentés vagy gondolat ismétlését, tautologikus fordulatokat, egybecsengő végződéseket, anaforikus kezdeteket, valamint költői hasonlatokat, szembeállításokat, s mindezek végtelen variációit, összekapcsolódásait. Ugyanakkor ezeket az ábrázolási módszereket sokkal visszafogottabban alkalmazza a szerző. Így a legendában az emberábrázolás során az „ékes szófüzés” ragyogó példái és a stílusában egyszerűbb, kifejezően visszafogott, de érzelmekben és gondolatokban gazdag részek váltakoznak. Vegyük sorra ezeket az ábrázolási módszereket.

A felsorolás módszerét alkalmazza Szergij erényeinek bemutatásakor: „éhség, szomjúság, szegénység, száraz étel, földön fekvés, testi lelki tisztaság, szájának hallgatása, testi kívánságok gondos leküzdése, testi munka, nem képmutató alázatosság, szakadatlan imádkozás, átgondolt ítélkezés, valódi szeretet, szegényes ruházat, emlékezés a halálról, (csendes szerénység), állandó istenfélelem” (A: 88. o., B: 17. o., E: 318. o.). A felsorolás három egyszavas jellemzéssel indul, feszültséget keltve, majd hosszabbakkal folytatódik, de asszonáncot nem találunk. Szintén a felsorolások módszerével a hős jámborságát és hithűségét akarja felsőfokon bemutatni. Ezt nemcsak a jelzős főnevek végtelen sora, — melyekből néhány az előző részben is szerepel —, hanem az egybecsengő végzések zenei hatása is szolgálja, ezért eredetiben is idézzük: „...ki írná le ... forró könnyeit, lelki zokogásait, szívbéli sóhajtásait, esti ájtatosságait, buzgó énekléseit, szakadatlan imádkozásait, pihenés nélküli álldogálásait, szorgalmas olvasásait, gyakori térdhajtásait, éhséget, szomjúságot, földönfekvést, vallásos nincstelenséget, mindenben inséget, mindenben szükségét.” — „слъзы тълъя, плаканиа душевъная, въздыханиа сердечная, бдениа повсенощная, пениа трезвенная, молитвы непрестанныя, стояниа неседалная, чтения прилежная, коленопоклонения частаа, алканиа, жаданиа, на земли леганиа, нишета духовнаа, всего скудота, всего недостатки...” (E. 306. o.)

A „Dicsőítő szóban” hőse erkölcsi nagyságát hűsz jelző felsorolásával bizonyítja, melyeket párokba szedve ritmikus hatást is elér: „...édeshangú és lágy, kegyelmes és jószívű, szelídenokos és bölcsességgel teli, tisztességes és szegénységet kedvelő, barátságos és békeszerető... (E: 408—410. o.).

Az ismétlések szerepe ugyanaz, mint a felsorolásoké, hogy kiemeljen a tartalom szempontjából valami fontosat hőse jellemzésében és ábrázolásában. Így megismétli a jelentést vagy ugyanazzal a szóval, vagy szinonimával, általában kétszer, de gyakran

többször is. Több azonos jelentésű szót ismételve közvetett úton, Isten által mutatja be a kiválasztottságot indokló erkölcsi tulajdonságokat: „Hiszen Isten a szívbelátó, a szív titkait egyedül *tudó*, a titkolt dolgokat egyedül *ismerő*, előre *látva* jövőjét, (*tudta*,) hogy sok erény és szeretetre törekvés van szívében, előre *tudva*, hogy kiválasztott edény lesz az ő dicső akaratából...” (E: 298. o.). Az idézetben az azonos jelentésű *tud-ismer-lát* szó váltakozik igeneves alakban. A gondolatok egyre hosszabbodnak, ezzel is nyomatékosítva az alapmondanivalót: Szergij belső tulajdonságainak, erényeinek felsőfokú bemutatását. A leírásban a „kiválasztott edényre” utalással nem nehéz ráismerni a kor gondolkodására jellemző „belső ember” fogalmára, amit itt a „szív” szó — mely a külsőleg sokszor (mint a földműves epizódban is) láthatatlan erények helye — többszöri ismétlésével is aláhúz.

A jelentéserősítés miatt mindent két igével, két jelzővel stb. fejez ki, például „szerette a szótlanságot és a hallgatást” (A: 123. o., B: 51. o., E: 374. o.). Az éhező szerzeteseket így biztatja: „...csak ne csüggedjete és ne lankadjatok” (A: 98. o., B: 24. o.). Az egyazon jelentés kiemelésénél sokkal gyakoribb fogás az ismétlődő egytővű szavak alkalmazása az emberábrázolásban. A tautologikus kapcsolatok és sorozatok aláhúzzák a lényegét, vagy épp a jelentés egy-egy árnyalatára hívja föl a figyelmet. Ezen kívül asszonáncot hoznak létre, s a hangulati, zenei hatáson kívül ezzel is az ábrázolás értelmi, lényegi oldalát emelik ki, a jelentések összeadódásával [7a]. Apáttá szentelése után Afanaszj püspök így inti Szergijt a lélek tökéletesítéséről: „Neked a *gyengék gyengeségét* kell viselned, s nem a magad kedvét keresned” (A: 91. o., B: 20. o., E: 328. o.).

Az ábrázolás érzelmi-értelmi hatást létrehozó eszköze az anafora is. Nem maga a mondatok elején ismétlődő ugyanaz a szó a fontos, hanem a gondolat ismétlődésével a lényeg kiemelése. A legenda kezdetekor ötször ismételve a „jőjjetek” szót a gondolatok elején, felhívja a figyelmet a szent életének fontosságára és csodálatos tisztaságára, amit az anaforikus gondolatsor végén töismétléssel is kiemel:

„Jőjjetek tisztességes és szent böjtölő rendek,
jőjjetek atyák és testvérek,
jőjjetek ünnepkedvelők,
jőjjetek lelki bárányok,
jőjjetek Krisztus nevezetes szülöttei (nyája), a világ dolgait minden időben megvetők,
és a tisztaság tisztasága jelenik meg” (A: 70. o., B: 3. o.).

A legendában az ábrázolás legdominánsabb eszköze a hasonlat. Jepifanyij nyelvezete visszafogottabb, mint a „Permi Szent István legendájában” az amplifikációk alkalmazásában, de jobban törekszik a szemléletes, képszerű, érzelmmel teli ábrázolásra. Ezt a cselekmény részletes kifejtése mellett a lírai, kifejező hasonlatok alkalmazásával éri el. Amikor Szergij csodás módon, Istentől megkapta az írás-olvasás tudományát, „a szent gyermek, mint a termékeny és terményhozó föld, magot foganva szívében, állt, örvendezve szívével és lelkével (A: 9. o., B: 76. o., E: 282. o.). Az A redakcióban szülei halála után (182. o.), az E-ben felszentelése után (302. o.) így mutatja be lemondását minden világi dologról: „...mint egy sas, könnyű szárnyait fölemelve, mintha a levegőben a magasban repülne, úgy ez a szentéletű is elhagyta a világot és minden világit...”.

Jepifanyij hőse jellemét és tulajdonságait nemcsak egyszeri hasonlattal, hanem végtelen hasonlítgatások egész sorával is érzékelteti. A legendát befejező „Dicsérő szó”-ban 37 hasonlatot sorol fel hőse dicsőítésére: „...mint fénylő csillag ragyogott fel a homályban és sötétségben, mint csodálatos virág a tövisek és tüskék között, ...mint édes rejtett forrás, mint kiválasztott edény, mint értékes alabástrom, mint le

nem rombolt város, mint szilárd fal, mint erős vár, mint kemény és hívó fiú, mint templomi alapzat, mint megingathatatlan oszlop, mint dicső koszorú, mint lelki gazdagsággal megtöltött hajó, mint földi angyal, mint égi ember" (E: 420. o.).

A „földi angyal—égi ember” szembeállítás a középkori binaritás egyik tipikus példája. Megtaláljuk „Borisz és Gleb legendájában” és a „Dmitrij Ivanovics nagyfejedelem életéről és haláláról” szóló elbeszélésben is. E kettősségen alapul halálának allegorikus képekkel bevezetett leírása: „És könnyedén átúszván az élet zavaros tengerét, sértetlenül vezette a lélek hajóját, mely lelki gazdagsággal teli, baj nélkül eljutott a csendes kikötőig, és elérte azt, és lelki szárnyaival fölemelkedvén a szellemi magasságba, a szenvedélymentesség koszorújával diszítette magát, Istenhez távozott, és átment a halálból az életbe,

a munkából a nyugalomba,

a bánatból az örömbé,

a hőstetből a vigasztalásba,

a szomorúságból a vidámságba,

a hiábavaló életből az örök életbe,

az állandó világból a végtelen világba,

az enyészetből az örökkévalóságba,

az erőből az erőbe, a dicsőségből a dicsőségbe" (E: 422. o.).

Az ellentétpárok ritmikus hatása versbe fordítja a szöveget, melynek utolsó két gondolata az ellentétek feloldása: a Szergijt már a földön is jellemző erő és dicsőség égi folytatásának állítása. Ez tartalmi utalás az égi ember—földi angyal ellentétképre.

Jepifanyij mindezekkel a korra jellemző új nyelvi fogásokkal és individuális írói eszközeivel nemcsak egy új, „belső” embert ábrázol, hanem az előző századokhoz képest új élethelyzetekben is bemutatja hőseit. Nagy számban jelennek meg a mindennapi élethez közelálló epizódok, különösen a család témája. A szülők igaz és hithű életének sablonos leírásán túl megjelenik a szülői féltés és aggodalom, például mikor a csecsemő Szergij a böjt miatt nem akar enni. A finom megfigyelőképeség és a reális élet ismerete érzékelhető, ahogy a csecsemőt megvizsgálva látták, „hogyan nem beteg, a betegségnek sem rejtett, sem látható jele nincs rajta: nem sírt, nem nyöszörgött, nem volt szomorú. Hanem arcával is, szívével is, szemével is vidám volt, mindennek örült, kezeskéjével játszott” (E: 270. o.). A gyermek Szergij önsanyargatása és az önként vállalt böjt is szokványos legendai motívum, de ez Jepifanyijnál lélektisztító, hétköznapi részletekkel gazdagodik. Meleg emberi szeretet és érzelm tükröződik az anya és fia beszédében: „Anyja pedig (kedves) anyai szavakkal figyelmeztette, mondván: (Édes) fiam, ne tedd tönkre testedet fölösleges önmegtartóztatással, ne-hogy megbetegedj. Hisz fiatal vagy, tested virágzásban van. (A: 79. o., B: 11. o., E: 284. o.). ...hagyd abba fiam ezt a hosszú böjtöt, még nem érted el a felnőtt kort, nem jött még el ennek az ideje. (csak E: u. o.) Nekünk bánatot okozol. (A—B: u. o.)

Nagyon reális, szokatlanul meleg és emberi az az epizód, melyben szülei kéri Szergijt, hogy időlegesen mondjon le a világtól való elvonulásról és a szerzetesi életéről: „Gyermekeim, közel van már halálunk napja. (csak A: 81. o.) Öregek vagyunk már, (betegék és szegények), már a végünket járjuk (B: 12. o., E: 292. o.). Ezért várjál egy kicsit és türelemmel légy, mert (öregségünkre) nincsen támaszunk” (A—B: E: u. o.). A hagiográfiában szokatlan részletességgel és új emberi viszonyulással beszél a szülőkről, a családi életéről, a gyerekekről, mely új szokások megjelenését bizonyítja az erkölcsben.

A család témája mellett, a hétköznapi élet reális, valóság-hű leírását látjuk a templomi epizódban is, amikor Szergij háromszor kiált fel az anyja méhében: „Nem egy csecsemő van a kebeledben, pelenkába burkolva, akinek a hangját hallottuk...?”

(E: 266. o.) A korábbi másolatokban a leírás egyszerűbb: „...mintha a te bensődből jött volna a hang...” (A: 74. o.). Az életszerű valószerűség és a költői kitalálás ötvöződik ezekben az epizódokban, mely a korai orosz hagiográfiai tradíciók hatása is. Ezt a módszert már Nyesztor XII. századi „Feodoszj Pecserszkij legendája”-ban is megtaláljuk, mely élesen megkülönbözteti az orosz hagiográfiát a délszlávótól.

A hagiográfiában a reális elemek főként a csodák leírásánál fordulnak elő, épp a csoda hitelessé tétele miatt, hogy meggyőzze az olvasót a csoda valószerűségéről. Ebben a legendában a hagiografikus sablonok teljes áthágását látjuk a realitásnak a költői kitalálás, a csoda fölé helyezésével, az imádsággal föltámasztott gyermek epizódjában. Mivel Szerгий „eltakarni és eltitkolni akarta az emberek elől ezt a csodát, nem tartva igényt az emberi dicsőségre” (A: 103. o., B: 31. o.), a szent a történetek racionális, valószerű magyarázatát adja az apának, megtiltva, hogy csodának nevezze az eseményt és bárkinek is beszéljen róla: „A fiad nem halt meg és föl sem támadt (csak B), hanem mert (nagyon) betegem hoztad (az úton, a hidegtől) megdermedt (és elvesztette erejét), mintha meghalt volna, a meleg cellában pedig fölmelegedett; aludt, csak te alaposan nem nézted meg” (A: 104. o., B: 32. o., E: 362. o.). A valóság pontos megfigyelése, józan, racionális gondolkodás jellemzi itt a hős szavait. S bár ezt a szent szerénységével, a csoda eltitkolásának vágyával magyarázza, az epizódban a szerző szándéka ellenére a realitás dominál a költői kitalálás fölött.

A realitást és a több élő vonást az érzelmek finom megfigyelése is kiemeli az emberábrázolásban. A fenti epizódban az apa a bánattól „zokogást zokogással folytatott ...és nem tudott megvigasztalódni” (A: 102. o., B: 30. o.). Majd fiát élve látva „rettentően megrettent és csodálkozás fogta el. És a kimondhatatlan örömben könnyeket ontott és a szent lábaihoz borult” (A: 104. o.). Felfokozott érzelem jellemzi az anyát is a templomi epizódban: „...tisztességes anyját pedig félelemmel és reszketéssel együtt zavartság ragadta magával és csodálkozott” (B: 6. o.). „...zavartan állt, lefelé nézett, majd Isten felé emelte szerető szemét és könnyekre fakadt” (A: 74. o.). Az érzelmek leírása az E másolatban a legexpresszivebb: „anya pedig majdnem a földre zuhant a nagy félelemtől, erős reszketés fogta el és elszörnyedve sírni kezdett magában” (E: 266. o.). Az érzelmek és az érzelmi ráhatás fontosságáról olvashatunk az élelem csodás érkezése és a forrásfakasztás csodájának elbeszélésekor: „...minden hallgatót gyönyörködtetnek az érzelmek és a gondolatok rémületbe ejtik őket” (A: 98. o., B: 26. o.).

Az érzelmek felfedezésén túl a hagiográfiában új az embert körülvevő táj leírása is a jellemzés egyik eszközeként. A többi műfajban a természet leírása eddig is előfordult, az Igor énekben megszemélyesítve részt is vesz a cselekményben. De a korábbi művekben mintegy magasból szemlélik a tájat, egységes egészként, a hely individuális vagy nemzeti vonásait alig véve figyelembe. A XIV—XV. században a hagiográfiában is helyet kap a természet, sőt megváltozik ábrázolásának módja: jellegzetesen helyivé, konkrétá válik, és intimebb, emberibb távolságból szemlélik. Másrészt megváltozik ábrázolásának célja: az ember jellemzését, lelkiállapotainak, szemléleteinek illusztrálását segíti elő [10].

Amikor Szerгий a hészükhaszta magányos elmélkedésre helyet keres testvérével, „...elértek egy magányos helyet, (erdős tölgyest), ahol víz is volt. Körbejárták, és nagyon megszerették ezt a helyet. Imádkoztak, majd dologhoz láttak, és egy kis kunyhót csináltak maguknak” (A: 83. o., B: 13. o., E: 294. o.). Amikor bátyja elhagyja a választott helyet, a részletesebb E másolat még jobban illusztrálja Szerгий nézeteit, a magányos, aszkéta élet vágyát: „...ehhez a helyhez sehonnan sem vezetett emberi nyom, nem volt sem arrajáró, sem látogató, e hely körül minden oldalról csak erdő volt, csak vadon” (296. o.). A hely leírása nemcsak Szerгий hészükhaszta

filozófiai nézeteit festi alá, hanem a sűrű tölgyesekkel az ottani orosz vidék konkrét képe is. Később, amikor Szerгий a politikai-társadalmi életben is részt vesz, az ország ügyét szolgálva, megváltozik a világhoz való viszonya is: új kolostort akarván alapítani „sok helyet bejárt, és elért egy nagyon szép (és magas) helyet, ahol volt a közelen egy folyó is, amelyet Kerzsacsnak neveztek” (A: 119. o., B: 47. o., E: 370. o.). Unokaöccsét is már láthatóan új utasításokkal küldi egy újabb kolostor helyének keresésére: „...és talált egy nagyon szép helyet a kolostor építéséhez... Meghallva ezt, a szent elment megnézni, és látta, hogy (jó hely, és) megfelel a kolostor építéséhez...” (A: 125. o., B: 53–54. o., E: 382. o.). Itt már fölülkerekednek az esztétikai szempontok, máshogy választja meg a kolostor helyét, máshogy alakítja külső képét, míg korábban csak magányos elmélyülésre szolgáló kunyhót épített. Ugyanis a „belső, elképzelt éden” Szerгий szerint már nemcsak lelkiállapot, hanem külső formát is kell kapnia. Ez a „kolostor, mint Isten szőlőskertje” elmélet tükröződése [10a].

A legendában a természet ábrázolásának legszebb példája, amikor Szerгий az éjszaka közepén hangot hallott, s „kinyitotta cellája ablakát, meg akarván győződni, mi volt ez a hang. És csodálatos, elmondhatatlan látomást látott: Hatalmas fény jelent meg (az égből), mintha az éjszakai sötétség eltűnt volna, és akkora fénnel világította meg az éjszakát, hogy a nappali fényt is felülmúlta fényességével... és csodálatos madarak sokaságát látta, melyek nemcsak a kolostor területén, hanem a kolostor körül is röpdöstek” (A: 112. o., B: 40–41. o. E: 364. o.). Ez a Moszkva környéki északi fény csodálatos leírása, mely ősszel szokott megjelenni, amikor a költöző madarak seregei repülnek dél felé. Az idézett rész nemcsak a konkrét orosz természet realista és lírai ábrázolása, hanem a hős életútjának szimbólumává teljesedik ki: „...és egy hangot hallott, mely hozzá szólt: Ahogy ezeket a szárnyas madarakat látod, számuk megszámlálhatatlan, úgy növekszik szerzeteseid nyája is. És utána nem fáradnak el, ha nyomdokaidat akarják követni” (u. o.).

Megpróbáltuk bebizonyítani, hogy ez a teljességében még nem elemzett, a hagiografikus sablonokat sokszor áthágó, kissé „rendhagyó” legenda a XIV–XV. századi orosz irodalom új művészi látásmódjának szép példája. Láthattuk, hogy az ember kerül az ábrázolás középpontjába. Már nemcsak tetteiket írják le, hanem a tettekhez való viszonyukat, érzelmeiket, gondolataikat, erkölcsi tulajdonságaikat, nézeteiket, melyek kimagasló ideálok tükröződései. A belső tulajdonságok fontosságával kialakul a „belső ember” fogalma, s ezzel a belső, magában az emberben rejlő „földi éden” igenlése. Az embert és környezetét intímebb távolságból mutatják be. De ez az új látásmód, új emberkép még nem a mai értelemben vett jellem fölfedezése, ahol a pozitív és negatív tulajdonságok már nem különülnek el. Az ember ábrázolása itt még csak új vonásokkal és árnyalatokkal gazdagodik, mint a belső értékek, az érzelmek fölfedezése, az emberi és természeti környezetével való kapcsolata, s mindezeknek egy új, szóvirágos költői stílussal történő kifejezése. Ezzel a kor új művészi látásmódja előremutat a XVII. század felé, amikor az emberi jellemet valóban a maga teljességében, összetettségében és ellentmondásosságában ábrázolják, a környezet és az ember bonyolult viszonyában.

JEGYZETEK

1. NAGY ERZSÉBET: A XIV—XV. századi orosz gondolkodás és irodalom emberképe — JGYTF Tud. Közl. Szeged, 1987—1988. 153—161. o.
2. NAGY ERZSÉBET: A XIV—XV. századi orosz irodalom új stílusa, az „ékes szófűzés”. — JGYTF Tud. Közl. Szeged, 1986. 131—137. o.
3. Ключевский, В. О.: Древнерусские жития святых как исторический источник. М., 1871 стр. 99—100.
4. Тихонравов, Н.: Древние жития преподобного Сергия Радонежского М., 1892.
5. Яблонский, В.: Пахомий Сербъ и его агиографическія писания. СПб., 1871 стр. 99—100.
6. Зубов, В. П.: Епифаний Премудрый и Пахомий Серб. (К вопросу о редакциях «Жития Сергия Радонежского») ТОДРЛ, IX. М—Л., 1953.
7. Лихачев, Д. С.: Преодоление слова в стиле «плетение словес» и историко-литературное значение этого явления. — Търновска книжовна школа 2. София 1980 — а: 14 стр.
8. Az A és B másolat idézetei ТУХОНРАВОВ idézett művéből valóк 4. E másolat idézetei: Памятники литературы Древней Руси. XI-середина X века. М., 1981 стр. 256—429.
9. Голейзовский, Н. К.: Исихазм и русская живопись XI—X вв. — Византийский вренник, XXIX. стр. 98—199.
10. Ильин, М. А.: Мировидение XI в. и его связи с искусством Московской Руси. — Вестник Московского Университета № 5 1968. стр. 46—49. — а: 60—61 стр.

НОВОЕ ХУДОЖЕСТВЕННОЕ ВОЗЗРЕНИЕ РУССКОГО ЗРЕЛОГО СРЕДНЕВЕКОВЬЯ

ЭРЖЕБЕТ НАДЬ

Настоящая статья анализирует «Житие Сергия Радонежского», подробнее до сих пор не изученное произведение Епифания Премудрого, показывая конкретными примерами новые художественные взгляды эпохи на человека, на темы и стиль его изображения.